

A doktori disszertáció tézisei

Papp Anna Mária

**A nyelvválasztás, nyelvi attitűdök és az identitástudat összefüggései
Szociolingvisztikai vizsgálatok három erdélyi beszélőközösségben**

**Budapest
2008**

Célkitűzés

Amint a cím is jelzi, a disszertációban azt vizsgálom, hogy kisebbségi élethelyzetben a nyelvválasztás, az ezt befolyásoló tényezők, a nyelvi attitűdök valamint az identitástudat milyen összefüggésben állnak egymással, és hogyan befolyásolják a nyelvi viselkedést. Az elemzés alapját három erdélyi magyar beszélőközösségben, Sepsiszentgyörgyön, Marosvásárhelyen, és Zilahon végzett kutatás képezi. A választásom azért esett ezekre a városokra, mert ezek jól képviselik a kisebbségi körülmények között előforduló sajátos településtípusokat. Sepsiszentgyörgyön a magyarság 80%-os többségben van, Marosvásárhelyen a többség és kisebbség arányának megoszlása majdnem egyenlő, Zilahon a magyarság megközelítőleg 20%-os kisebbséget alkot. A disszertációban a nyelvválasztási stratégiák, és a nyelvi attitűdök társadalmi szintű megnyilvánulásainak feltárásán túl, ezek mélyebb rétegeibe is igyekszem bepillantást nyújtani.

A célkitűzést az a meglátásom indokolta, hogy a kisebbségben élő magyarság, az erdélyi magyarságot is beleértve, nyelvi állapotáról több olyan átfogó képet nyújtó kutatás készült, amelyek tárgyalják a nyelvválasztás tendenciáit, a nyelvi attitűdök és az identitástudat főbb jellemzőit, viszont hiányoznak az olyan vizsgálatok, amelyek ezek részleteit is feltárják. A kutatásomnak, és a már közzétett felméréseknek több közös eleme is van. Ezek tulajdonképpen igazolják egymást. Ugyanakkor fontosnak tartottam a nyelvi viselkedés azon sajátosságait is feltárni, amelyeknek az erdélyi magyar közösség tagjaként, kétnyelvű beszélőként sokszor tanúja voltam, és amelyekre a meglévő felmérések nem térnek ki.

A kutatás három, egymással szorosan összefüggő területre terjed ki. Az első részben tárgyalom azt, hogy a beszélőközösségekben hogyan működik a nyelvválasztás a hétköznapi élet legfontosabb színterein. Arra keresem a választ, hogy a különböző nyelvhasználati szintereken melyik nyelvet részesítik előnyben a beszélők. Ezt a teljes erdélyi beszélőközösségre vonatkoztatva már több kutatás is feltárta (Gereben 1999, Culic -Horváth - Ralp 2000, Benő - Szilágyi)¹, de meg kell jegyezni, hogy a szinterek

¹ GEREBEN FERENC 1999. Identitás, kultúra, kisebbség. Osiris, Bp.

CULIC, IRINA - HORVÁTH ISTVÁN - RALP CRISTINA 2000. Etnobarometru: Relații Interetnice în România. CCRIT, Cluj-Napoca.

kiválasztásában apróbb eltérések mutatkoznak, mivel a kutatók saját célkitűzéseiknek megfelelően határozták meg ezeket.

Saját kutatásom az erdélyi beszélőközösség kisebb szegmenseire terjedt ki. Az első részben szükségesnek tartottam a nyelvválasztás általános működéséről kialakult képet árnyalni, ennek további részleteit feltárni, ezért a szinterekre a beszédpartnert is behelyeztem.

A vizsgálatba a nyelvválasztást befolyásoló tényezőket is bevontam. Itt arra kerestem a választ, hogy milyen tényezők befolyásolják a nyelvválasztást, és hogy ezek közül, a különböző nyelvhasználati szintereken melyik tekinthető meghatározónak. Ez képezi a vizsgálat második részét.

A harmadik rész az attitűdvizsgálat, amely azt igyekszik megállapítani, hogy a közösség mennyire pozitívan, illetve negatívan viszonyul anyanyelvéhez és az államnyelvhez. A fentiekben már említett kutatások kimutatták, hogy az erdélyi magyarság az anyanyelvéhez pozitívan viszonyul, és az anyanyelv, kulturális szimbólum volta miatt, az identitástudat egyik kiemelt eleme. Az államnyelvvél kapcsolatban is pozitív attitűdöt mutattak ki, amelynek háttérében magától értetődő pragmatikus ok, vagyis a nyelv hivatalos státusza, áll. A nyelvi attitűdökkel kapcsolatban fontosnak tartottam az anyanyelv és az államnyelv érzelmi és gyakorlati értékének megkülönböztetését, és vizsgálatát. A szerzők jelzés szinten beszélnek a nyelvek e két dimenziójával kapcsolatos tendenciákról, de ez nem képezte a kutatásuk tárgyát. Az attitűdvizsgálatba a magyar nyelv anyaországi és erdélyi változatát is bevontam, és ebben az esetben is a részletesebb feltárára törekedtem. Megkülönböztettem a hétköznapi beszélt változatot és az irodalmi változatot. Azt igyekeztem kimutatni, hogy a közösség hogyan ítéli meg saját anyanyelvváltozatát, illetve, hogy az anyanyelvváltozat milyen helyet foglal el a magyar kisebbségi köztudatban az anyaországi változathoz viszonyítva.

BENŐ ATTILA – SZILÁGYI N. SÁNDOR 2005. Hungarian in Romania. In Fenyvesi Anna ed. Hungarian Language Contact outside Hungary.. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam-Philadelphia, 2005: 134-162.

A terepkutatást, a Romániában kisebbségi nyelvként beszélt magyar nyelv szociolingvisztikai helyzetének bemutatásával is kiegészítettem. Vázoltam a nyelv történeti társadalmi kontextusát, hétköznapi jelenlétének lehetőségeit, valamint az ezzel kapcsolatos törvényi, politikai hátteret. Ezek az ismeretek segítik a kvantitatív vizsgálat eredményeinek értelmezését.

A témával kapcsolatos szakirodalom, mind nemzetközi, mind pedig magyar vonatkozásban igen jelentős. Áttekintésekor arra törekedtem, hogy mindkét terület tudományos munkái, kutatási eredményei megközelítőleg egyenlő arányban legyenek jelen. A tárgyalásmódban megpróbáltam kronologikus sorrendet követni, de ezt a szempontot nem lehetett következetesen érvényesíteni, leginkább azért, mert az egyes kutatók más-más időpontban megjelent munkái szoros kapcsolatban vannak egymással.

Módszer

A nyelvválasztás, az ezt befolyásoló tényezők, és a nyelvi attitűdök tanulmányozása, megfelelő adatok birtokában, ezek mélyreható elemzésével, és a kimutatott jelenségek kontextusának meghatározásával lehetséges. A téma terepkutatást kíván meg. Jelen esetben a kérdőíves adatgyűjtés mellett döntöttem, leginkább azért, mert így, a nyelvhasználatról kialakított kép általános síkjá, a már meglévő kvantitatív kutatásokkal világosabban összehasonlítható, és a részletes sík ennek fényében könnyebben értelmezhető.

A minta a kvótás módszer elvein alapszik. Egyenlő arányokban tükrözi a beszélőközösségek nemek, iskolai végzettség és életkor szerinti összetételét. A terepmunkát 2003 augusztusa és 2004 októbere közötti időszakban végeztem. Az adatokat 240 személy szolgáltatta, ami településenként 80 adatközlőt jelent. A kérdőívek jelentős részének kitöltésekor személyesen jelen voltam, a fennmaradó részt közvetlen gyűjtöttem össze.

Az adatközlők kiválasztásánál elsőrendű szempont volt, a homogén magyar családi háttér. Ezt azért tartottam fontosnak, mert a vegyes házasságban élők esetében a román nyelv használata a családi környezetben, éppen a szükségszerűsége miatt” lényegesen

intenzívebb. A fent említett minta adatai arra adnak választ, hogy a leginkább magyar környezetben élő személyek milyen mértékben használják államnyelvet, és ez milyen szerepet tölt be a kommunikációban.

Amint már jeleztem a mintavétel három, a kisebbségi lét szempontjából tipikusnak tekinthető városban történt: Sepsiszentgyörgyön, Marosvásárhelyen és Zilahon. Ezek olyan városok, ahol a magyar és a román lakosság aránya megközelíti a 80/20, 50/50, illetve 20/80 %-ot.

A minta a kvótás módszer természetéből eredően nem reprezentatív, de az eredmények ismeretében joggal mondhatjuk, hogy hitelesen bemutatják a vizsgált beszélőközösségek nyelvhasználati sajátosságait. Az a kijelentés is megköcköztatható, hogy az eredmények a tágabb erdélyi magyar közösségre is érvényesek tekinthetők.

A kutatás hipotézise általános előismeretek, tapasztalatok alapján és a vonatkozó szakirodalom ismeretében fogalmazódott meg. A magyar közösség anyanyelvét pozitívan értékeli, és igyekszik minél szélesebb körben használni. Az anyanyelv érzelmi, szimbolikus értéke magasabb a gyakorlati értéknél. A magyar nyelv Erdélyben beszélt változata a vizsgált közösség körében szintén népszerűségnek örvend. Ehhez hozzájárul az a széles körben elterjedt sztereotípa is, miszerint Erdélyben beszélnek a legszebben a magyar nyelvet. Az államnyelv megítélése objektívebb. Itt az előbbi eset fordítottja áll fenn, vagyis a gyakorlati érték magasabb, mint az affektív érték.

Eredmények

A kutatás eredményei igazolták a hipotézist. A vizsgálat ezen túlmenően több a nyelvhasználati sajátosságot és problematikus területet is felszínre hozott.

Szociolingvisztikai helyzet

Az erdélyi magyar kisebbség az anyaországtól való elszakadás után, a román nemzetállam határain belül élt, ami nyelvi elszigeteltséget eredményezett, és nyelvi különfejlődést indított meg. Románia kisebbségpolitikáját hosszú időn át meghatározta a homogén nemzetállam kialakításának eszméje. A rendszerváltás utáni időszakban ezen a téren nem történt jelentős változás, de az állam kisebbségpolitikája ma sokkal toleránsabb.

Figyelembe kell vennünk azt, hogy a majdnem egy évszázados, a kisebbségek asszimilációját célzó szemlélet, pár év leforgása alatt látványos mértékben nem változtatható meg. A pozitív irányú változás elkezdődött: a nyelvi jogok köre bővült, az anyanyelvhasználati alkalmak skálája kiszélesedett. Ezt mindenképp értékelni kell. A megadott vagy kiharcolt lehetőségeket pedig fontos kihasználni. A kisebbségi jogok, így a nyelvi jogok terén is megindult kedvező irányú folyamat fejlesztésével kapcsolatban még nagyon sok a tennivaló. A jelenkori történelmi folyamatok, és a technológiai fejlődés lehetővé teszi az anyaországgal és az anyanyelvvel való szorosabb kapcsolattartást, ami kedvez a nyelvi kiegyenlítésének.

Nyelvválasztás

A vizsgált három magyar közösség anyanyelv-domináns kétnyelvűségben él. Az anyanyelvhasználat családi környezetben szinte kizárólagos, ami azért nagyon fontos, mert a család az anyanyelv átörökítésének színhelye. Az államnyelv megjelenése itt marginális. Használatának mindig jól meghatározott célja van: egyrészt biztosítja a családi kommunikáció ellenőrzését, másrészt pedig a nyelvtanulást szolgálja.

Beszélőközösségen belül, minden nyelvhasználati szintéren az anyanyelvhasználat természetes és ösztönös megnyilvánulási forma. A többség – kisebbség kommunikációban az egyoldalú kétnyelvűség miatt, az esetek döntő többségében és nyelvhasználati szintértől alig függően az államnyelv dominál. Mindkét nyelv használata, csak vegyes társaságban gyakori, és leginkább Sepsiszentgyörgyre, illetve Marosvásárhelyre jellemző. Zilahon lényegesen kevesebben folyamodnak mindkét nyelv használatához. További sajátosság, hogy a félformális szintereken a magyar és a román nyelv gyakori használata leginkább Marosvásárhelyhez köthető.

A korlátlan anyanyelvhasználatot az informális szféra biztosítja, ezért a magyar nyelv jelenléte itt a leggyakoribb. A formális szintéreként meghatározott munkahelyen, és oktatásban a beszélők nyelvi viselkedése a tágabb informális szférában érvényes gyakorlathoz hasonló. A félformális szférában az anyanyelvhasználat mértéke csökken, a formális szintereken pedig jelentős mértékben visszaszorul.

A három településen az anyanyelv választásának gyakorisága összefüggésben van a lakosság etnikai összetételével. Az anyanyelv használatának mértéke a magyar többségű Sepsiszentgyörgyön a legmagasabb, a majdnem arányos etnikai összetételű Marosvásárhelyen már korlátozottabb, a román többségű Zilahon pedig a legalacsonyabb.

A nyelvválasztást befolyásoló tényezők

A kutatás eredményei rávilágítottak arra, hogy a nyelvválasztás esetében fontos hangsúlyozni a makroszint és a mikroszint sajátosságait. Mindhárom településre érvényes az a megállapítás, hogy a nyelvválasztás makroszinten három tényező függvénye. Ezek a következők: az anyanyelv domináns kétnyelvűség, az anyanyelv preferáltsága és az anyanyelvhasználat korlátozott volta. Mikroszinten a nyelvválasztást befolyásoló tényezők skálája kiszélesedik, ami a kommunikációs szituációk változatosságával magyarázható. A nyelvválasztást mindhárom beszélőközösségben, minden szintéren alapvetően a kommunikációs kihívás, a kölcsönös érthetőség igénye határozza meg. Az anyanyelvhasználat addig a pontig lehetséges, amíg a kölcsönös érthetőség biztosított. Ha a zavartalan kommunikációt az államnyelv biztosítja, ez válik a kommunikáció kizárólagos kódjává. A többi nyelvválasztást befolyásoló tényező csak abban az esetben tud érvényesülni, ha ez az alapvető, tényező adott.

A vizsgált közösségekben a jelöletlen nyelvválasztás az általánosan érvényes nyelvi viselkedés, a jelölt nyelvválasztás előfordulása korlátozott, ami gyakorlati szinten azt jelenti, hogy a magyar beszélők anyanyelv használatát nagymértékben körülhatárolják a használati lehetőségek.

Nyelvi attitűdök

A sepsiszentgyörgyi, a marosvásárhelyi és a zilahi magyar közösség nyelvi attitűdjei pozitív önképet jeleznek. A beszélők az anyanyelvükhöz minden téren pozitívan viszonyulnak. Az anyanyelv affektív és gyakorlati értéke egyaránt magas. Itt figyelembe kell venni azt, hogy az erős érzelmi érték a gyakorlati értéket lényegesen megemeli. Az anyanyelvváltozat megítélése az anyaországban beszélt nyelvhez képest kedvezőbb. Ugyanez a kép rajzolódik ki az identitástudat esetében is. Az erdélyi és az anyaországi közösség iránti kötődés egyaránt erős, de az erdélyi beszélőközösséggel való azonosulás hangsúlyosabb. Az államnyelv megítélése szintén pozitív. Ebben az esetben a gyakorlati érték magas, amely a társadalmi élet kommunikációs és kooperációs kihívásának tulajdonítható. Az affektív értéke mérsékelt. E viszonyulás háttérében elfogadó, toleráns kisebbségi magatartás körvonalazódik. Az anyanyelv és az államnyelv megítélése összefügg a települések lakosságának etnikai összetételével. Az anyanyelvhez társuló pozitív értékek a magyar többségű Sepsiszentgyörgyről kiindulva a kiegyensúlyozott

etnikai összetételű Marosvásárhelyen át, a román többségű Zilahig fokozatosan csökkennek. Ez a csökkenés nem kiugróan magas, de mindenképpen érzékelhető. Az államnyelv megítélése éppen ennek a fordítottja szerint működik. A pozitív megítélés mértéke a román többségű településtől a magyar többségű település irányába fokozatosan csökken.

A három településen a megkérdezettek többsége együttműködő magatartást tanúsít a többségi közösség iránt. Kölcsönös sztereotípiák és előítéletek természetesen léteznek, viszont a közös valóságban élő, eltérő beszélőközösséghez tartozó emberek ezeket pragmatikusan kezelni tudják.

A vizsgálat tárgyát képező három nyelvi dimenzió eredményei egymással szorosan összefüggenek. A nyelvválasztás adatai az anyanyelv preferáltságát jelzik, amelyet alátámasztanak a nyelvválasztást befolyásoló tényezők. Ehhez természetes módon illeszkedik a pozitív etnikai és nyelvi önkép.

A kutatás eredményei összhangban vannak a közelmúltban végzett, a teljes erdélyi magyar kisebbséget érintő vizsgálatok eredményeivel, de ugyanakkor új információkat is nyújtanak a kutatott beszélőközösségekben érvényes nyelvválasztási stratégiákról, az ezek háttérben álló tényezőkről és a nyelvi attitűdökről. A sepsiszentgyörgyi, marosvásárhelyi és zilahi beszélőközösség a tágabb erdélyi magyar közösség szerves része, ezért kutatás eredményei, a szórványok kivételével, a teljes beszélőközösség nyelvi viselkedésére is vonatkozhatók.

Módszertani tapasztalatok

A terepmutatás és az adatfeldolgozás során sok olyan gyakorlati tapasztalatot gyűjtöttem, amelyeket a jövőbeli esetleges kutatások során kétségkívül hasznosítani tudok.

A terepkutatás befejeztével jelentős mennyiségű adat gyűlt össze, amely segítségével sikerült feltárni a közösségekben kialakult nyelvi állapotot, ugyanakkor ennek részleteibe is sikerült betekintést nyújtani. Az eredmények kiinduló pontját képezhetik további, e kérdéskört érintő vizsgálatoknak.

További kutatási irányok

A fentiekben jeleztem, hogy a kutatásom a téma olyan részterületeire is rávilágított, amelyek további tanulmányozást igényelnek.

A médiahasználat terén érvényesülő nyelvválasztást befolyásoló tényezők további kutatása mindenképpen indokolt. A disszertáció módszertani megjegyzések részében jeleztem, hogy más témakörökkel ellentétben ezen a területen kevés adat gyűlt össze, mivel adatközlők jelentős része megválaszolatlanul hagyta a kérdéseket.

A munkahelyi nyelvválasztási stratégiák, és az ezeket befolyásoló tényezők kutatása szintén fontos lenne, annak ellenére, hogy e terület mélyebb vizsgálata nehézséget tartogat. Már a kutatásba bevonható munkahelyek azonosítása is több akadályba ütközhet, de talán még ennél is nehezebb ide bebocsátást nyerni. A munkahely szempontjából fontos nyelvhasználati alkalmakkor kialakult nyelvválasztás feltárása pontosítani fogja az ezzel a területtel kapcsolatos ismereteket. A kutatásba olyan munkahelyek bevonása indokolt, ahol a szervezeti hierarchia minden, vagy majdnem minden, fokán mindkét etnikum képviselői jelen vannak, és amelyek különböző foglalkozásokat reprezentálnak.

A jövőben az erdélyi magyar kisebbségi nyelv valós, illetve azt megközelítő gyakorlati értékének meghatározására is érdekesnek ígérkezik. Rámutattam arra, hogy az anyanyelv magas affektív értéke a gyakorlati értékét is pozitívan befolyásolja. Fontos lenne megválaszolni azt a kérdést, hogy milyen mértékben van hatással az anyanyelv affektív értéke a gyakorlati értékre, és mit tekinthetünk reális gyakorlati értéknek.

Szükséges lenne a nyelvválasztást befolyásoló tényezők statisztikai elemzése alapján vázolt tendenciát igazolni, pontosítani. Eredetileg csak a nyelvválasztás hátterében álló tényezők azonosítását tűztem ki célul. Végül a statisztikai elemzést is elvégeztem, amely tendenciát mutatott ki, de adatok csak illusztratív értékkel bírnak.

A felsorolt témák esetében fontos a megfelelő kutatási módszer, adatgyűjtési technika kiválasztása. Jelenlegi ismereteim alapján, az első három esetben a kvalitatív módszer alkalmazása ígérkezik célravezetőnek, az utóbbi téma viszont kvantitatív módszert igényel.

Publikációk

1. *A nyelv szerepe az identitáskonstruálás folyamatában.* In: Rodosz tanulmányok II. Veres Valér szerk. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2000. p. 87-100.
2. *A nyelvmentés emberi-jogi és etikai paradoxonai.* In: Rodosz tanulmányok III. Veres Valér – Gyarmati Zolt szerk. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2001. p. 159-173.
3. *Az Országos Idegennyelvű Könyvtár a nyelvi sokféleség szolgálatában.* In. Könyv, könyvtár, könyvtáros. 2004. (13. évf.) 12. sz. p. 34-40.
4. *A magyar nyelv román szemszögből. A marosvásárhelyi állapotok.* In Filo-logikák. Fiatal kutatók tanulmányai az irodalomtudomány, a nyelvészet és a filozófia köréből. Szabó Levente - Zabán Márta szerk. Kriterion, Könyvkiadó Kolozsvár, 2007. p. 74-92.
5. *Bilingvism și Biculturalism la Tîrgu-Mureș. Atitudini lingvistice.* In Cercetări multididisciplinare în științele socio-umane. Editura Lumen. Iași, 2007. p. 93-113.
6. *Nyelvválasztási stratégiák Marosvásárhelyen:* – leadva a Magyar Nyelv c. folyóirathoz
7. *Nyelvi attitűdök Marosvásárhelyen.* – leadva a Magyar Nyelvőr c. folyóirathoz

